

ایران

بین ناسیونالیسم اسلامی و سکولاریسم

انقلاب مشروطیت ایران

(۱۳۸۵)

ونسا مارتین

ترجمه‌ی غلامرضا علی‌بابایی

www.ketab.ir

نشر اختران

سرشناسه	مارتین، ونسا، ۱۹۴۶ - م. A. Martin, Vanessa
عنوان و نام پدیدآور	ایران بین ناسیونالیسم اسلامی و سکولاریسم - انقلاب مشروطیت ایران (۱۲۸۵). ونسا مارتین: ترجمه‌ی غلامرضا علی بابائی.
مشخصات نشر	تهران: اختران، ۱۳۰۲.
مشخصات ظاهری	۴۲۲ ص. مصور: ۲۱/۵×۱۴/۵ س. م.
یادداشت	عنوان اصلی: <i>Iran Between Islamic Nationalism and Secularism</i>
یادداشت	کتابنامه: ص. [۴۰۱] - ۴۱۳
یادداشت	۴۲۲ ص.
موضوع	دنیوی‌گرایی -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۹
موضوع	ملی‌گرایی -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۹
موضوع	اسلام و سیاست -- ایران
موضوع	تجددگرایی (اسلام) -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۹
موضوع	ایران -- سیاست و حکومت -- ۱۲۸۴-۱۲۹۰
موضوع	ایران -- تاریخ -- ۱۲۸۴-۱۲۹۰
شناسه افزوده	علی بابائی، غلامرضا، ۱۳۲۹-۱۳۹۶.
رده‌بندی کنگره	DSR۱۳۶۱
رده‌بندی دیوبی	۹۵۵/۰۷۴۴
شماره کتابشناسی ملی	۲۸۵-۱۸۶

www.ketab.ir

نشر اختران

ایران بین ناسیونالیسم اسلامی و سکولاریسم

نوشته‌ی ونسا مارتین

ترجمه‌ی غلامرضا علی بابائی

طرح جلد: ابراهیم حقیقی

نوبت چاپ: دوم ۱۴۰۲

شمارگان ۷۵۰ نسخه

لیتوگرافی پارسینان - چاپ پارسینانا - صحافی چکاد

تهران - کارگر جنوبی - خیابان روانمهر - پلاک ۱۵۲ ط ۱ تلفن: ۶۶۴۸۵۹۳۹ - فروشگاه: ۶۶۴۱۱۴۲۹

instagram: akhtarpub - www.akhtarbook.ir - akhtarbook@yahoo.com

شابک: ۹-۰۴۵-۲۰۷-۹۶۴-۹۷۸

همه حقوق برای نشر اختران محفوظ است

بها: ۲۵۰۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۲۵	پاره‌ی نخست: فرارسیدن انقلاب (۱۸۹۶-۱۹۰۶)
۲۷	فصل یکم: زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی
۵۵	فصل دوم: اسلام، سکولاریسم و مدرن‌سازی
۷۵	فصل سوم: تبریز - سیاست و اقتصاد شهری در شمال غرب ایران
۱۰۵	فصل چهارم: اصلاحات در شیراز - مردم، قوام‌الملک، دولت و ایلات
۱۳۱	فصل پنجم: اصفهان - نخبگان مذهبی و ظل‌السلطان
۱۵۵	فصل ششم: آبادانی و اصلاحات در جنوب - بوشهر و برآمدن معین‌التجار
۱۷۵	پاره‌ی دوم: دوره‌ی مجلس اول (۱۹۰۶-۱۹۰۸)
۱۷۷	فصل هفتم: تکوین مشروطیت، حکومت محلی و نقش اسلام
۱۹۹	فصل هشتم: تبریز - اسلام، رادیکالیسم و مبارزه‌ی مذهبی
۲۳۹	فصل نهم: شیراز - کشمکش نخبگان، اسلام و سیاست مردمی
۲۷۵	فصل دهم: اصفهان - حاج آقا نورالله و ظهور اسلام‌گرایی در اصفهان
۲۹۵	فصل یازدهم: بوشهر - مصلحت‌اندیشی تجاری و رشد فعالیت اسلامی
۳۲۹	نتیجه‌گیری
۳۴۵	یادداشت‌ها
۴۰۱	منابع
۴۱۵	نمایه

با توجه به این که ایران کشوری به تمام معنا شیعه بود، طبیعی است که انقلاب آن به زبان مذهب باشد. در واقع، طیف وسیعی از مردم از سکولاریسم چیزی نمی دانستند و طرفداران سکولاریسم تعدادی محدود بودند که اغلب آنها را روشنفکران و نخبگان تجاری جهان دیده تشکیل می دادند. علما بسیار پرنفوذ بودند، نه فقط به خاطر نقشی که در اسلام داشتند، بلکه به این دلیل که مردم از وجود آنها استفاده می کردند تا با دولت به چانه زنی نشسته و بر ضد آن به اعتراض برخیزند.^۶ همچنان که در قرن بیستم مشاهده شد، بسیاری از کسانی که مسائل زمانه را با زبان اسلام بیان می کردند، در دوران رژیم بعدی یعنی پهلوی ناگزیر به سکولاریسم روی آوردند. سائیرین که در دوران پهلوی رشد و زندگی کردند، سکولاریسم را تنها راه طبیعی مواجهه با سیاست و نقش دین یافتند. با این وصف، بخش مهمی از جمعیت حتی با مدرن شدن کشور بر اثر نفوذ نهادهای سیاسی، افکار و آموزش (به ویژه آموزش علمی و فنی) جدید، که سرچشمه شان غرب بود، و به راحتی از آنها یاد گرفته شد، بر هویت ملی شیعی باقی ماند. جنبه هایی از این حضور شیعی ملایم در دوران انقلاب را می توان در آثار پژوهشی ونسا مارتین^۷ و علی قیصری با عنوان: حقوق اساسی و تکوین قانون مدنی در ایران، ۱۲۸۶-۱۳۲۰^۸؛ نظام پارلمانی و مشورتی بر اساس نظریه ی ثقة الاسلام تبریزی: مشروعیت دینی و حقیقت تاریخی^۹ از دنی هرمان؛ و فقه شیعه و قانون اساسی^{۱۰}، اثر امیر حسن بوذری مشاهده کرد.

پژوهش های ذکر شده در زمینه ی انقلاب بیشتر بر تهران متمرکز شده و مطالب کمی درباره ی ایالات در آنها به رسته ی تحریر درآمده است. همان طور که مرتضی نورایی در پژوهش خود در خصوص مشهد آن زمان نوشته است، جهت عمده در تحقیقات چنین بوده که نظرات کلی درباره ی کل کشور بیان شود بدون توجه به این که آیا می شد این نظرات را در مورد منطقه ی خاصی به کار بست یا نه.^{۱۱} البته براون، و به ویژه کسروی، و آفاری توجه خاصی به تبریز مبذول داشته اند که از بسیاری جهات کانون عقیدتی و سیاسی انقلاب بود. به همین دلیل، شهر مذکور در این پژوهش گنجانده شده است. سایر ایالات را

اسلام و به‌ویژه سکولاریسم می‌پردازد. با تصویب قانون اساسی در دسامبر ۱۹۰۶، ایران نهضت بزرگی از تغییر روشمند و نهادی را آغاز کرد که قرار بود همراه با عرضه‌ی افکار جدید به صورت یکی از پایدارترین میراث‌های انقلاب درآید. از این رو کتاب حاضر دوره‌ای را در بر می‌گیرد که به دو بخش تقسیم می‌شود: بخش نخست بازه‌ی زمانی تا دسامبر ۱۹۰۶ و بخش دوم که در پی آن می‌آید در نهایت به تأسیس نظام حکومتی نوین در ایران منتهی می‌شود. این نهادها به دلیل بحران مالی و بی‌نظمی رشدیابنده‌ی متعاقب آن، تا سال ۱۹۰۸ به‌طور عمده پیشرفت چندانی نکردند؛ با این وصف، معرف شکل جدیدی از حکومت بودند.

دوره‌ی مورد پژوهش از ۱۸۹۶ تا ۱۹۰۸ است. این سال‌ها مبین بازه‌ی زمانی مشخصی است که با حلوس مظفرالدین شاه، پادشاه بسیار لیبرال سلسله‌ی قاجار، بر تخت سلطنت آغاز می‌شود. دوره‌ی پادشاهی وی با انتصاب امین‌الدوله، وزیر اصلاح طلب، شروع می‌شود که تلاش کرد عقل‌مداری را در امور مالی و اصلاحاتی را در آموزش و پرورش به کار گیرد. شاه همچنین علاقه‌ی خود را به اجرای اصلاحات از طریق پشتیبانی‌اش از آموزش نشان می‌داد. هرچند نقطه ضعف او سفرهای پرهزینه به اروپا بود که وی را از حمایت تمام و کمال از برنامه‌ی اصلاحات باز می‌داشت. با این حال، جنبش همگانی به رهبری سید عبدالله بهبهانی و سید محمد طباطبایی از سال ۱۹۰۵ که به تأسیس مجلس اول انجامید، ریشه در اصلاحات حکومت داشت. همچنین مظفرالدین شاه بود که مشروطیت را اعطا کرد. در این دوره که مجلس اول تشکیل شد، ایران به‌رغم داشتن ایالات دورافتاده و متنوع بازهم جامعه‌ای به‌نسبت متحد در مقایسه با سال‌های آتی بود. این دوره با به توپ بستن مجلس [به‌دستور لیاخوف] در ۱۹۰۸ به پایان رسید، اگرچه سال‌های بعد در دوره‌ی مجلس دوم، پیشرفت‌هایی حاصل شد.^{۱۴} با این حال، این دوره همچنین دوره‌ی تجزیه و تلاشی بود؛ در جنوب بختیاری‌ها حیطه‌ی نفوذ خود را گسترش می‌دادند^{۱۵}، در شمال و شمال غرب جنبش‌های

نداشتند، چون اثر ناگواری بر تجارت گذاشته بود. آنها در کار انتخاب نمایندگانشان بسیار کند بودند ولی شورای شهر می توانست در رابطه با مسائل اجتماعی گام مثبتی بردارد. از سال ۱۹۰۸، یک دیدگاه رادیکال و اسلامی نیز در اینجا شروع به اثرگذاری کرد.

منابع دست اول شامل اسناد ملی ایران و کتابخانه‌ی بریتانیا است. در اوایل سال ۲۰۰۷، که در ایران به سر می بردم، جستجوی جامعی در مرکز اسناد ملی ایران انجام دادم. این مرکز دربرگیرنده مجموعه‌ای عظیم و گوناگون از اسناد است، گرچه فقط گه‌گاه دسته‌ی مرتبطی یا پرونده‌ی مرتبی از آن دوره دیده می شد که ویژگی اکثر اسناد آرشیو شده‌ی ایران در پیش از ۱۹۲۱ است. اسناد وزارت امور خارجه‌ی ایران مشتمل بر مکاتبات خارجی ایران است که با توجه به سیاست داخلی ایران مکاتبات والیان ایران و کارگزاران (نمایندگان وزارت داخله در هریک از ایالات برعهده است. فهرست‌های منتشره از اسناد در دسترس است. مؤسسه‌ی مطالعات تاریخ معاصر دارای اسناد گوناگون از آن دوره است، گرچه بیشتر آنها از آثار دهه‌های بعد است. نشریه‌ی مؤسسه یادشده به نام *مجله تاریخ معاصر ایران* مقالات مهمی از منابع دست اول دارد. کتابخانه‌ی مجلس مجموعه‌ی بزرگی از روزنامه‌های آن دوره را در خود دارد. پایگاه اینترنتی در خصوص مباحثات مجلس در دسترس است و دارای مرکزی برای پژوهش در انقلاب مشروطیت است. همچنین گلچینی غنی از کتاب‌ها در خصوص این دوره در کتابخانه‌ی ملی در تهران دیده می شود. مرکز تاریخ محلی در اصفهان دارای تعدادی اسناد در ارتباط با دوره‌ی یادشده است به خصوص درباره‌ی موضوعات کیفی، اما تاریخ این مجموعه بسیار متأخر است. در سال ۲۰۱۰ به ایران بازگشتم و این بار به تبریز رفتم و کار پژوهش را در کتابخانه‌ی مرکزی آن شهر به انجام رساندم. این کتابخانه حاوی کامل‌ترین مجموعه‌ی روزنامه‌های تبریز است و گلچینی از کتاب‌های خوب راجع به خود تبریز دارد. موزه انقلاب مشروطیت حاوی اشیای گوناگونی است که در آنها عکس‌ها و اسناد شخصی به نمایش گذاشته شده

است. همچنین مجموعه‌ی خوبی از منابع دست‌اول در مرکز اسناد ملی شمال غرب ایران وجود دارد. در دیدار اول در مراکز تاریخ محلی شیراز و بوشهر این مراکز به تدریج در حال گرد آوردن منابع مرتبط با تاریخ محل بودند. در نتیجه با کوله‌باری از منابع اولیه از جمله کپی‌های اسناد آرشیوی و مجموعه‌ای از روزنامه‌های محلی از جمله *مظفری بوشهر*، *انجمن مقدس ملی اصفهان* و روزنامه‌ی *انجمن تبریز* و نیز *ثریا* و *اختر* بازگشتم. مطبوعات مهم آن دوران به زبان فارسی است. من مجموعه‌ی کامل مذاکرات مجلس ایران در سال‌های ۱۹۰۶-۱۹۰۸ (لوح مشروطه) و نیز قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی سال ۱۹۰۷ را در اختیار دارم.^{۴۰} کوشش عمده‌ای برای یافتن بسیاری از منابع فارسی‌زبان آن دوره به عمل آمد و این افزون بر آن دسته از مجموعه منابعی بود که به صورت اسناد و روزنامه‌ها وجود داشت و من را یاری کرد تا به اهداف اصلی خودم که همانا نشان دادن دوره‌ی مورد بحث از نظر هم‌عصران آن زمان بود نائل شوم. شمار روزنامه‌های محلی که در دسترس بود به خصوص موقعیت‌های جدیدی را برای مطالعه‌ی هرچه بیشتر ایالات در آینده پدید آورد، به خصوص در راستای امکاناتی برای تحقیق درباره‌ی نقش بعد مردمی و طبقاتی در سیاست‌های محلی. مراکز اسناد ملی بریتانیا برخی اطلاعات زمینه‌ای را تهیه کرده است و معمولاً دقیق‌ترین تاریخ‌ها را ارائه می‌دهد.